

19. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Bir İskân Örneği: Dobruca'da Arap Köyleri

Majed Mohammed Binzouba*

An Example of Settlement in the 19th Century Ottoman Domain: Arap Villages in Dobrudja

Abstract ■ This article deals with the 1843 settlement on Dobrudja Plain of Arabs who had first arrived in Damascus from Egypt and then transferred to Istanbul. After the Ottoman-Russian War of 1877-78, an independent Romanian state was created, and Dobrudja was incorporated into this new state. At first, it is difficult today to consider the interesting subject of Arab settlers in Romania, about which there is not enough information in the existing literature.

Settling Arabs in Dobrudja towards the middle of the 19th century was an example of successful micro-settlement thanks to the decisive policies and support of the Ottoman government which found a strong response among the Arab settlers and created a strong Ottomanist feeling among them. This is discernible in their response in hurrying to the front voluntarily during World War I in order to defend their “old” country.

Keywords: Arabs, Ottoman State, Dobrudja, Danube, Egyptian Question, Romania, Kilimhane.

Giriş

Son dönem Osmanlı aydını olan Şemseddin Sami modern anlamda büyük Türkçe sözlük çalışmasında “iskân” kelimesini, “yerleştirme, mesken ve vatan kazandırma” olarak anlamlandırır.¹ Bu olgu aynı zamanda, “göç” kavramının öteki adıdır. Göçün tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da hiçbir insan ya da toplum, durup dururken, yaşadığı topraklardan kalkıp, başka bir yere göçmez. Bu yüzden

* Kral Suud Üniversitesi, Riyad.

1 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî* (İstanbul: İkdâm, 1901), s. 111

her göç hareketi, üzerinde yaşanan toprakla ilgili ve bir bakıma, “*zordan kolaya geçiş umudu*” özelliğindedir.

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, tüm göçler, zor yolculuktur. Çok önemli bir zorunluluk olmadıkça, göze alınacak türden değildir. Bu derece zorluğuna karşın, özellikle 19. yüzyılda yaşanan göç hareketleri, sayılamayacak kadar fazladır.²

İster iskân edilenler isterse göçürülenler için olsun, bu uygulamanın ancak üst bir otoritenin kararı ile gerçekleştiğini vurgulamak gerekir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın ikinci yarısında görülen sosyo-ekonomik bozulma ve bunun getirdiği güvenlik problemleri gibi nedenlerle yüzlerce köyün terk edilmesi imparatorluk ekonomisinin temel dayanağını oluşturan ziraî üretime büyük bir darbe vurmuştur. Diğer taraftan konar-göçer aşiretlerin mevsimsel döngü içinde gerçekleştirdikleri seyahatlerin sebep olduğu çeşitli problemlerin de ortadan kaldırılmasını hesaplayan devletin 1691 yılında Anadolu ve Suriye'de bir iskân siyasetini hayata geçirdiği görülmüştür. Bu siyasetle devlet temelde, aşiretleri biraz önce bahsedilen terkedilmiş köyler başta olmak üzere uygun bölgelerde yerleşmeye zorlayarak, hem buraların şenlendirilmesi hem ziraatin canlandırılması hem de bölgelerde yaşanan asayiş problemlerinin ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir. Bu şekilde hayata geçirilen bir iç iskândır.³

Gerçekleşen tüm göç ve iskân hareketleri için, üç ayrı gruptan söz edebiliriz:

- 1) Yüzyıllar önce ayrıldığı topraklara geri dönenler.
- 2) Kültür paydaşı olduğu topraklara göç edenler.
- 3) Bağlantısız olduğu topraklara göç edenler.

Bu şekilde üç genel başlık halinde sınıflandırılabiliriz. Bu göç hareketlerinin arkasında çoğunlukla savaşlar ve savaş sırasında ve sonrasında yaşanan işgal ve istilalar yer almaktadır. Bu durumla imparatorluğun güç kaybettiği 19. yüzyılda daha da sık karşılaşılmaya başlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan göç hareketleri bu bakımdan oldukça çarpıcı bir örnek sunmakta olup birçok yönüyle değişik akademik çalışmalara konu olmuştur. Bunlardan bilhassa Bilal Şimşir'in bir araya getirdiği belge külliyyatı söz konusu süreci

2 Daha öncesinde yapılan birkaç çalışma dışında, konuya doktora tezi ile başlayan Nedim İpek'in çalışmaları, çok büyük bir yer tutar. Doktora tezinin yayımlanmış hali için bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994).

3 Etraflı bir değerlendirme için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987).

farklı ülkelerin arşiv belgelerinin şahitliğinde ortaya koymaktadır.⁴ Rusya karşısında alınan ağır yenilgi ve hemen akabinde Edirne dahil büyük bir sahanın Ruslar tarafından işgal edilmesi Müslüman ahalide bir tedirginlik ve korku yaratmıştır. Gerçekten de bu korku ve endişenin altı boş değildir. Zira bahsi geçen çalışmadaki belgeler incelendiğinde ve diğer bazı çalışmalarda detaylı olarak ele alındığı üzere,⁵ Rusların gelmesinden cesaret alan Bulgarlar kadim komşuları Müslüman ahaliye yönelik acımasız bir katliam ve baskı uygulamasına girişmişlerdir. Justin McCarthy 1821-1922 yılları arasından Kafkasya'dan Balkanlar'a geniş bir coğrafyadan, maruz kaldıkları saldırı ve baskılar karşısında güvenli Anadolu topraklarına kaçmak zorunda kalan Türk ve Müslümanların durumunu bütüncül bir şekilde ele aldığı çalışmasında, anılan dönemde beş milyondan fazla Müslümanın göçe maruz bırakıldığını tespit etmiştir. Bunların da dörtte biri süreç içinde yok olmuş, hayatını kaybetmiştir.⁶ İsa Blumi ise bu dönemde yaşanan göçlerde çok çeşitli dinamiklerin rolüne dikkat çekerek, konu ele alınırken genellemelere gidilmek ve klişeler üzerinden değerlendirmeler yapılmasının bilimsel olarak doğru olmadığına dikkat çekmiştir. Göçmenlerin yeni yerleşimlerine entegrasyonunu yakından etkileyen çeşitli yerel faktörler üzerinde duran Blumi bu bakımdan göçmenlerin söz konusu şartlar, yerel ve uluslararası ilişkiler bağlamında finansal kapitalizmin siyasi ekonomi döngüsü içinde nasıl etkili oyunculara dönüşebildiklerini somut örneklerle göstermiştir.⁷

Dönemin Osmanlı yönetiminin göç hareketlerini her zaman olumlu karşıladığını söylemek zordur. Bunun birinci sebebinin göçe konu bölgedeki nüfus dengesinin bozulmasının önüne geçilmek istenmesi olduğu söylenebilir; hemen ikinci sebebi ise olası göç hareketinin yol açacağı sosyal, ekonomik ve asayiş konularındaki zincirleme problemlerdir. Bunlara bir de salgın hastalıklar, göç esnasında yaşanacak can kayıpları gibi başka etkenler eklendiğinde ve iskân sırasında yaşanacak yerel tepkiler düşünüldüğünde devletin tutumu karşılığını bulur.⁸

4 Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989).

5 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)* (Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990).

6 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, çev. Bilge Umar, Üçüncü Baskı (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1998).

7 İsa Blumi, *Ottoman Refugees, 1878-1939 Migration in a Post-Imperial World* (London-New York: Bloomsbury Academic, 2013), s. 143.

8 Bu anlamda Avusturya'nın kontrolüne giren Bosna-Hersek'ten ilki hemen Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 1879 yılında olmak üzere, 1882, 1889-1902 ve 1908-1909 yıllarında

Yukarıda göç ve iskân hareketlerini genel itibarıyla üç gruba ayırmıştık. Birinci grupta gerçekleşenler, yüzyıllar öncesinde ve özellikle Anadolu'dan Rumeli'ye yapılan göçler ile ilgilidir. Ancak konu bununla sınırlı olmayıp, gelen yerlerin elden çıkışı ile birlikte, bu göç hareketinin tersine dönmesi ve çıkış yeri olan önceki topraklara dönülmesi şeklindedir.

Bu gruptaki göç olgusunun başı ile sonu arasında, yaklaşık 500 yıllık bir süre vardır. Güçlü ve hızlı bir şekilde ilerleyen Osmanlı ordusu, Balkanların ıssız ve sessiz topraklarını ele geçirince, ardından kitlesel göç hareketleri de yaşanır. Anadolu'nun batı ve orta bölgelerinde yaşayan ve özellikle Türkmenlerden oluşan insan kitleleri, yeni yurtlarında yeni yerleşim birimleri bile kurarlar. Bu konuda iki parlak örnek olarak, Gümülcine ve Tatarpazarcığı gösterilebilir.⁹ Ancak “*fetih çarkı*”nın tersine dönmesi ve bu toprakların kaybedilmesi üzerine, bu kez aksi yönde bir göç süreci başlar. Her ne kadar bir kısım halk, gittiği yerden ayrılmasa da geri gelenlerin sayısı hiç de az değildir. Hatta bunlar, geldikleri yerlerin adları ile “*Selanik Göçmeni*”, “*Girit Göçmeni*” ve “*Bulgaristan Göçmeni*” olarak da anılır.¹⁰ Bu türden göçler, önemli bir askeri yenilgi ya da siyasal baskı sonrasında gerçekleşir ve her biri “*dramatik duygusallıklar*” içerir. Bu bağlamda Anadolu toprağı, adeta batan bir geminin “*kurtarma sandalı*” gibi, gelen göçmenleri bağrına basar. Özellikle Bursa ve Adapazarı, Balkanların havasına ve suyuna çok benzemesinden dolayı, göçmenler açısından büyük ölçüde tercih edilen yerler olur.

İkinci grupta gerçekleşen göçler, ilkinden biraz farklıdır. Çünkü onlar, daha önce hiç görmedikleri halde, vatanları işgal edildiği için, Osmanlı'ya sığınmak isteyen göçmenlerdir. Bu hareketin coğrafya kapsamı ise, Semerkant-Buhara'dan

yaşanan kitlesel göçler sırasında Osmanlı Devleti'nin tutumu zikredilmeye değerdir. Bir taraftan Bosna'dan yapılan göçlere karşı olmasına rağmen, sınıra ulaşmış olan göçmenleri geri çevirmenin *hilafetin ve saltanatın şanına* uygun bulmuyordu: Tufan Gündüz, “Bosna'ya Dönen Boşnak Göçmenlerin Türkiye ve Türkler Hakkındaki Görüşleri”, *Balkanlar ve Göç*, ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013), s. 170.

9 Gümülcine'deki Osmanlı yerleşimini geniş bir bakış açısıyla inceleyen bir çalışma olarak bkz: Mahir Aydın, *Gümülcine Sancağı, 1879-1912* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022).

10 Girit özelinde 19. yüzyılın sonlarında Müslümanların adayı terk etmek zorunda kalmaları iki döneme ayrılmış; ilk dönem “kaçış”, 1923'te kabul edilen Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile adada geriye kalan otuz bin civarındaki Müslümanın Anadolu'ya getirilmesi ise “göç” olarak ifade edilmiştir: A. Nükhet Kaçmak, “Girit'ten Göçmek: İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri”, *Balkanlar ve Göç*, ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013), s. 137-158.

Bosna'ya kadar uzanır. Yine bundan dolayı Osmanlı Devleti; gerek batı ve gerekse doğu yönünden gelen bu göçmenlere kucak açar, bu konuda önceleri komisyonlar eliyle yürütülen faaliyetler¹¹ kurumsallaşarak ortaya çıkan “*İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyeti*” uzun yıllar boyunca büyük yoğunluk gösterir.¹² Bu gruptaki göçler özellikle, Çarlık Rusya'nın Orta-Asya, Kırım ve Kafkasya'da ilhak ettiği topraklar ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgal ettiği Bosna-Hersek'ten gerçekleşir.

Bu iki göç olgusundan doğu, batıdan daha önce başlar. Çünkü Kırım 1783 ve Orta-Asya'daki son örnek olan Hive Hanlığı 1873'te işgal edilmiştir. Bosna-Hersek'ten yapılan göçler ise, 1878 sonrasına ilişkindir. Kırım'ın elden çıkması ile göçmek isteyenler, başta Dobruca ve Tuna Vilayeti topraklarına gelirler. Kafkasya göçmenleri için, geldikleri yerin coğrafya koşulları, asla önemli değildir. Çünkü onlar, yetiştikleri ortam gereği, en çetin koşullara uyum sağlayacak güçtedirler.¹³

Üçüncü grupta gerçekleşen göçler, daha da farklıdır. Çünkü burada, sosyal hafıza açısından “*önceki vatan*” kavramı veya kültürel paydaşlık gibi değerler yoktur. Öncekilerden daha girift olan bu grupta, “*zorunluluk*” da “*gönüllülük*” de vardır.¹⁴ Bu grup için belirtmek istediğimiz ilk örnek, 1828-1829 Savaşı sonrasında Rusya'nın, Anadolu'daki Ermeni halkı, kendi topraklarına göçürmesidir. Bu konuda ve daha geç tarihli olarak ikinci örnek, 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında, Rusya'ya yapılan göçlerdir.¹⁵ Göç hareketlerinin en zor olanı da bu grup içerisinde gerçekleşenlerdir. Çünkü burada, üç önemli etken öne çıkar:

11 Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966).

12 Bu konuda iki farklı örnek çalışma için bkz. Nedim İpek “Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877–1900)”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI/1 (1991), s. 101-138; Mahir Aydın, “Bosna'dan Anadolu'ya Göçmek: Zor Yolculuk”, *Balkan Savaşlarının 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu, Bildiriler Kitabı* (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 2013), s.138-154

13 Turan Akkoyun, “Kafkas Göçlerinin Anadolu'daki Kültürel Etkileşime Katkısı”, *Göç ve Kültürel Etkileşim*, ed. Mehmet Mehdi İlhan, Orhan Albayrak (İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019), s. 241-266.

14 Bu gruba dair 19. yüzyıl başlarına ilişkin bir örnek için bkz. Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya* (İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1993). 20 yüzyıl başları ile ilgili olarak bkz. Bülent Bakar, *Beyaz Ruslar: Esir Şehrin Misafirleri* (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2012).

15 Mahir Aydın, “Vidin Bulgarlarının Rusya'ya Göç Ettirilmeleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 53 (1988), s. 67-79; Ahmet İlker Baş, “Kırım Savaşı Sonrası Rusya'ya Bulgar Göçü”, *Göç ve Kültürel Etkileşim*, ed. Mehmet Mehdi İlhan, Orhan Albayrak (İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019), s. 179-206.

- 1) Kültürel uyumsuzluk yüzünden dışlanmak,
- 2) Yeni bölgenin iklim koşullarına adapte olamamak,
- 3) Göçü teşvik edenler vaatlerini yerine getirmediği için aldatılmak.

Bu makalede incelenen göç bilgisi, konunun üçüncü grubuna ve “gönüllü” kısmına ilişkindir. Ayrıca bu göç; günlük hayatı etkileyen kavramlar içerisinde, belki de en önemlisi olan, “coğrafya” göz önüne alındığında, kolay rastlanmayan bir durumdur. Çünkü her göçmen grubu, doğup-büyüdüğü coğrafyanın özelliklerini, haklı olarak ister. Bunun bir göstergesi olarak, Osmanlı Devleti’nin Güneydoğu Anadolu’ya yerleştirdiği Balkan göçmenleri, bölgeye uyum sağlayamadıkları için, oradan uzaklaşıp, Batı Anadolu’ya gideceklerdir.

Çalışmamıza konu olan göçün özelliği, yukarıda değerlendirme konusu olan göçlerden birçok bakımdan daha ilginç ve sıra dışıdır. Çünkü iklim olarak bu örneğin, “göçtü-kondu” uçları arasında, katlanması kolay olmayan bir ısı yani “enlem” farkı vardır. Bu bağlamda; “serin/soğuk” coğrafya insanının, “ılık/sıcak” coğrafyada yaşaması, çok da zor değildir. Ancak bunun aksini yaşamak, hiç de kolay değildir.

İşte bu önemden dolayıdır ki insanlık tarihi kadar eski olan göçlerin tümüne yakını, “yatay” düzlemde gerçekleşir. Oysa burada, bilinenlerin dışında ve şaşırtıcı bir uygulama görülür. Çünkü onlar; doğup büyüdüğü topraklarda, sıcak hava yüzünden ince kıyafetler kullanırken, yeni yerlerinde “gocuk” giymek zorunda kalırlar.¹⁶

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başından itibaren büyük iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1821 Rum İsyanı, Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi bunlardan bazılarıdır.¹⁷ Yavuz Sultan Selim bile, Mercidabık ve Ridaniye seferleri ile ele geçirdiği Suriye ve Mısır’ı, önceki yönetim işleyişinde bırakır. Hatta Yavuz’a, “Mısır’ı bir Çerkesten alıp, başka bir Çerkeşe bıraktık” diyen Sadrazam Yunus Paşa’nın bu tutumu hayatına mal olmuştur.¹⁸ Ancak Mehmet Ali Paşa, Mısır’da aynı inceliği gösteremez. Bu bağlamda Fransa’nın verdiği destek önemli bir etkidir. Mehmet Ali Paşa Mısır’da ekonomik açıdan gösterdiği başarıyı,

16 Bulgarca olan gocuk; hayvan postunun bütünü ile yapılan, kalın ve kaba kürk demektir: Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 971.

17 Mısır Meselesi ile ilgili bkz: Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi (1831-1841)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1945); Muhammet Hanefi Kutluoğlu, *The Egyptian Question, 1831-1841: The Expansionist Policy of Mehmet Ali, Pasha of Egypt, in Syria and Anatolia, and the Reaction of the Ottoman Government* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998).

18 Feridun M. Emecen, “Yunus Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLIII, 2013, s. 608-610.

bölgelerin ve özellikle de Lübnan'ın, kültürel ve sosyal hassasiyeti için, ortaya koyamamıştır. Bunun neticesinde Mısır idaresindeki kötü yönetim Lübnan'da toplumsal bir huzursuzluğa yol açmıştır.¹⁹

1841 senesine kadar devam eden isyan Avrupa devletlerinin müdahalesiyle çözüldüyse de Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin Mısır'a çekilmesi sırasında bazı askerlerin firar etmesi gibi uzun vadeli, çözüm bekleyen sonuçları olmuştur. Bilhassa İbrahim Paşa idaresinde Suriye'den Mısır'a dönülürken yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin temininde güçlük çekilmiş; ortaya çıkan açlık tehlikesi karşısında firarlar yaşanmıştır. Bazı askerler de dönüş güzergâhındaki köy ve kasabaları yağmalamıştır. Bu sırada ahalinin Mısır askerine yardım etmeye meyilli olmadığı da bilinmektedir. İbrahim Paşa konudan haberdar olunca, gerekli tahkikatın yapılarak suçluların cezalandırılmasını istemiştir. Alacakları cezalardan korkan bazı memur ve askerler de bunun üzerine ordudan kaçmışlardır.²⁰ Dönüş yolundaki Mısır ordusundan asker firarlarının önemli bir sebebi de İngiliz General Jockmus tarafından yazılarak, askerler arasında gizlice dağıtılan mektuptur. Mektupta, Osmanlı sultanının idaresi altına girenlere aff ve ödül verileceği vaadedilmekteydi. Bu mektubun etkili olduğu ve Mısır ordusundan 100 subay ile 800 askerin bu mektup üzerine Osmanlı tarafına sığındığı bilinmektedir.²¹ Bu şekilde firar ederek, Osmanlı Devleti'ne sığınan askerler ve subayların bir süre Suriye taraflarında ikamet ettirildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da 1839 yılında Tanzimat Fermanı'ndan sonra yapılan askeri düzenlemelerin bir sonucu olarak, "*nizamiye askeri*" yani düzenli birlikler ve bunlara bağlı olarak farklı birimler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, Kilimhane'de istihdam edilmek üzere, Beriyyetüş-Şam'dan, *Mısır askerinin* gelmesi ferman buyrulur. Bu çağrı üzerine başkente gelen Araplar, kadın ve çocukları ile birlikte, İstanbul'un Laleli semtindeki Çukur Çeşme Hanı ile yakınındaki diğer hanlara yerleştirilmişlerdir. Bir süre sonra, İstanbul'a gelen bu Arapların ikametleri ile ilgili olarak, sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Sorunun çözümü için Arapların daha uygun başka bir yerde iskânı gerekir. Bu maksatla yapılan değerlendirmede, iki yer gündeme gelmiştir. Bunlar Batı Anadolu'nun sahil şehri Aydın ve Romanya'nın Dobruca Ovası'dır. *Meclis-i Vâlâ*'da yapılan müzakerelerde, sorun devletin üst düzey

19 Ş. Tufan Buzpınar, "Lübnan (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 2003, s. 250.

20 Süleyman Ebuizzeddin, *İbrahim Bâşâ fî Suriye* (Beyrut 1929), s. 299-300.

21 Süleyman Ebuizzeddin, *İbrahim Bâşâ fî Suriye*, s. 302. Diğer taraftan bedevi kabilelerin saldırıları da bir kısım askerin firar etmesine yol açmıştır (aynı eser, s. 304-305).

yöneticileri tarafından ele alınmıştır. Aydın şehrinin iskân bakımından kalabalık olması yüzünden, Dobruca Ovası'nın daha münasip olduğuna karar verilmiştir.²²

Osmanlı Devleti'nin göç ve iskân tarihi bakımından gerek öncesinde gerekse 19. yüzyıl içinde yaşanan iskân uygulamaları içinde özgün bir örnek olan Dobruca'ya yerleştirilen Araplar hakkında modern kaynaklarda çok açıklayıcı bilgiye rastlanmaz. Türkçe literatüre bakıldığında onların Suriye'den geldikleri ve 1844 öncesinde Silistre ve Pazarcık dahilindeki köylere yerleştirildikleri, ziraatle meşgul oldukları şeklinde genel değerlendirmeler görülmektedir.²³

Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde, özellikle Rusya'nın bölgedeki yayılmacılığına karşı bir önlem olarak Dobruca'ya Müslüman nüfus yerleştirme stratejisini ele alan bir çalışmada; Suriye'den Arapların da buraya yerleştirilenler arasında olduğu ifade edilerek, sürecin yürütülmesi hakkında bazı bilgiler verilmiştir.²⁴ Dobruca'daki Arap yerleşimi ve varlığı 19. yüzyıldaki bazı araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Burada bilhassa *Dokuz Ağaç* köyü ismi öne çıkar. *Avrupa Türkiye'si'nin Etnografyası* adlı 1861'de basılan eserinde Guillaume Lejean "Avrupa Türkiye'si'ndeki tek Arap kolonisi" olarak Pazarcık yakınlarındaki Dokuz ağaç'ı zikreder. Ona göre bu Arap yerleşimi birkaç sene önce onların tarımsal yeteneğini keşfeden bir paşa tarafından bölgeye çağırılmıştır. Lejean bölgede biri daha önce harap olmuş toplam beş Arap köyünden bahseder. Diğer köylerin gelişmişlik seviyesi ise iyidir.²⁵ Kemal Karpat ise meşhur çalışmasında E. G. Ravenstein'den naklen 1876-1878 yılları arasında Balkanlar'daki Osmanlı nüfusunun etnik-dini dağılımını verirken Arapların sayısını 3.000 olarak gösterir.²⁶ Bu tarih Dobruca'nın tam da Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden çıktığı dönemdir. Son olarak Arap asıllı İttihatçı Emir Şekib Arslan'ın hatıralarındaki bir ifade Osmanlı hakimiyeti sona erdikten sonra da bölgede Arap nüfusun varlığının devamına işaret eder. I. Dünya Savaşı sırasında Süveyş Kanalı'na bir saldırı planlaması yapılırken, kendisinin başında bulunduğu gönüllü birliklerin haricinde saldırıya destek vermek üzere Maân'da toplanan gruplardan bahsederken Şekib Arslan, "Orada ayrıca Medine-i

22 BOA, C.DH. nr. 195-9717.

23 Aurel Decei, "Dobruca", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, III, 1977, s. 628-643; Kemal H. Karpat, "Dobruca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 1994, s. 482-486.

24 Abdullah Saydam, "Tanzimat Devrinde Dobruca'da İskan Faaliyetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VII/1 (1992), s. 203-204.

25 G. Lejean, *Ethnographie de la Turquie d'Europe/Ethnographie der europäischen Türkei* (Gotha: Perthes, 1861) s. 31.

26 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), s. 123.

Münevvere'den gelen gönüllüler ile Romanya'dan gelen Türkler, Suriyeli Araplar, Arnavutlar ve diğerlerinin oluşturduğu iki gönüllü grubu daha vardı" demektedir.²⁷ Dobruca artık bu tarihte Romanya toprağıdır ama "Suriyeli Araplar" buradaki varlıklarını devam ettirmektedirler ve eski vatanları Osmanlı Devleti'ne Büyük Savaş'ta yardım etmek için gönüllü olarak cepheye koşmuşlardır.

1) İstanbul'daki Arap İşçiler

19. yüzyılda Osmanlı toprakları içerisinde, günümüzdeki gibi serbest dolaşım yoktur. Bir yerden bir yere gidecek olanlar, gerekçesini mahalli yöneticiye bildirir ve kabul görürse kendisine "*mürur tezkiresi*" verilirdi. İzin süresinin bitiminde de kendi mahalline dönmek zorundadır.²⁸ Bu uygulama, başkentte daha sıkı takip edilir. Her isteyen içeriye giremez. Zaten başkentte, ancak zenaatine gerek duyulanlara, oturma izni verilir. Bu zenaat erbabı içerisinde, Araplar da yer alır. Onların yeteneğine gerek duyulan konulardan biri "*donanma*", diğeri "*dokuma*" ile ilgilidir. Burada söz konusu edeceğimiz Araplar, kilim dokuma ustası ve kendilerine "*Kilimci Araplar*" denilen ustalardır.²⁹

Osmanlı'da ordunun ihtiyacını karşılamak için, çeşitli üretim kurumları vardır. Bunlardan biri, elbise yani "*üniforma*" üretimi yapan Dikimhane ve öbürü de, kilim üretimi yapan Kilimhane'dir. Her ikisinin personeli de, askeri kurum olmalarından dolayı, "*bölük*" olarak tanımlanır.

Dikimhane konusu, bu çalışma kapsamında yer almadığı için, onun ayrıntısına girmiyoruz. Ancak Kilimhane ile bir karşılaştırma sağlaması için, burada çalışanların mevcudunu söyleyebiliriz. Buna göre, 1841 yılı ölçeğinde Dikimhane'de; bir yüzbaşı, bir bölük emini, iki onbaşı ve 18 nefer olmak üzere, 22 kişi çalışmaktaydı.³⁰ Kilimhane de ise toplam 196 kişi istihdam edilmekteydi. Kurumda istihdam edilenlerden mülazimlerden biri, serçavuşlardan 6'sı³¹ ve onbaşı ve neferlerin tamamı (102) Araptır.³²

27 *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları* Emir Şekib Arslan, çev. Halit Özkan, Üçüncü Baskı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), s. 88.

28 Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 2006, s. 60-61.

29 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ.DH) nr. 60-2980.

30 BOA, Maliye Nezareti Masraf Defteri (ML.MSF.d) nr. 2743.

31 BOA, ML.MSF.d. nr. 2743.

32 BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH) nr. 79-3910; Cevdet İktisat (C.İKTS) nr. 35-1841.

Asıl konumuz olan Kilimhane personeli olarak, şu görevliler yer alır:

	Görevli	Toplam Sayısı	Toplam Maaş
1	Yüzbaşı	2	360 kuruş
2	Mülazim	3	360 kuruş
3	Serçavuş	30	1.500 kuruş
4	Çavuş	49	1.960 kuruş
5	Bölük Emni	10	350 kuruş
6	Onbaşı	36	1.080 kuruş
7	Neferat	66	1.320 kuruş
	Toplam	196	6.930 kuruş

Bunlar içerisinde, üç mülazimden biri, Mısırlı Muhammed Ağadır. Serçavuşlar içerisinde ise; Seyyid Ali Abdullah Abid, Seyyid Ali, Hasan İbrahim, Hasan Yunus, Süleyman Ahmed, Salih Şemseddin yer alır. Çavuşlar içerisinde de; Muhammed Halil, Ali İsmail, Süleyman Ali, Seyyid Ahmed Muhammed ile bölük emni olarak, İbrahim Hasan, Muhammed Osman, Ahmed Salih, Mansur Abdullah görülür.³³

Bu isimleri vermekten amacımız, onların Arap olduğuna vurgu yapmaktır. Zaten “Mısırlı Muhammed Ağâ” tanımı, bunun açık delilidir. Bunlara ilave olarak, toplam sayısı 102 olan onbaşı ve neferatın tümünün, Arap olduğunu düşünüyoruz. Bu konuda, onbaşı Mısırlı İbrahim ile Mısırlı Bedevi Çavuş'u, iki örnek olarak verebiliriz.³⁴ Bu kurumsal bilgiden sonra, Arapların başkente niçin geldiğini açıklayabiliriz.

1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra, düzenli asker, yani “nizamiye askeri” ile birlikte, yeni askeri kurumlar da öne çıkar. Bunlar Dikimhane ve Kilimhane ile erzak, şair, hatab, kömür ve elbise anbarlarıdır. Bu süreçte, Kilimhane'de istihdam edilmek üzere, Beriyyetüş-Şam'dan, Mısır askerinin gelmesine ferman buyrulur. Bu çağrı üzerine başkente gelen Araplar, kadın ve çocukları ile birlikte, İstanbul'un Laleli semtindeki Çukur Çeşme Hanı ile yakınındaki diğer hanlara yerleştirilirler. Bu hanların aylık kirası ise, 4.000 kuruşun üzerinde olup, bu ücret devlet tarafından ödenir.³⁵

33 BOA, ML.MSE.d. nr. 2743.

34 BOA, Cevdet Dahiliye (C.DH) nr. 79-3910; Cevdet İktisat (C.İKTS) nr. 35-1841.

35 BOA, İ.DH. nr. 60-2980.

İstanbul'a gelen bu Araplar Kilimhane'de çalışmaya başlamıştır. Kadın ve çocuklar handa kalırken, evli ve bekar erkekler, mesai yaparlar. Bunların ayrıntısı ile ilgili olarak, aşağıda bilgi verilecektir. Ancak 1842 yılında, İstanbul'daki Kilimci Arapların sayıları şöyledir:³⁶

	Araplar	Sayısı
1	Evli Erkek	174
2	Bekar Erkek	43
3	Çocuk	154
4	Kadın	187
	Toplam	558

Nizamiye askeri için kurulan Kilimhane Fabrikası, Kadırga Limanı'na yakın bir yerde olup,³⁷ kurucu müdürü İbrahim Ethem Ağa'dır.³⁸ Zaten ikinci bir müdür de olmayacaktır. Ancak bir süre sonra, Arapların ikametleri ile ilgili olarak, sorunlar yaşanmaya başlar. Çünkü han sahipleri, hükümete dilekçe vererek, kiracılarının çıkmasını ister. Gerekçe olarak da ikamet ettikleri hanı, harap ve viran eylediklerini beyan ederler. Diğer taraftan, bu konuda Arapların da şikayetleri vardır. Onlar da han içerisinde rahat edemediklerini, sıkılıp hastalandıklarını ve çadırlara çıkmak istediklerini söylerler.

Bunun üzerine bizzat sadrazam, hanların durumunu görmeye gider. Yaptığı muayenenin sonucunu, şöyle açıklar: Han pek harap ve havasızdır. Bu durumda, içinde kalanlara fenalık gelir, yani *ufunetten* bayağı helak olma derecesine varacaklardır. Bu tespit üzerine Arapların; kadın, erkek ve çocuk olarak tümü, çadırlara yerleştirilir.³⁹

Arapların, bu şekilde çadırlarda kalması doğru bulunmaz. Zaten kış mevsiminde, çadırda yaşamaları mümkün değildir. Bu yüzden kendileri için, kapalı ve kalıcı mekanlar düşünülür. Bu maksatla uzun uzadıya, müzakereler yapılır. Sonunda, iki mekan üzerinde durulur. Bunlardan ilki, Kadırga Limanı'nda ve Kilimhane'ye yakın olan "*esterhane*"dir. Bu binanın içinde oturan Hristiyanların çıkarılıp kirası askeri bütçeden karşılanmak üzere, Araplara verilmesi düşünülür. İkinci mekan ise, Büyük Ayasofya Camii yakınındaki Cebehane Kışlası'dır. Ancak

36 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) nr. 49-946.

37 BOA, İ.DH. nr. 60-2980.

38 BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL) nr. 60-36.

39 BOA, İ.DH. nr. 60-2980.

bu kışla, tamire muhtaçtır. Gerekli tamirat yapıldıktan sonra, Kilimhane Arapları için mesken olabilir. Eğer bu şıklardan hiçbiri olmaz ise onların vilayetlerine iade olunmaları bile düşünülür.⁴⁰

Tüm bu değerlendirmeler yapılırken, daha önemli bir sorun gündeme düşer. O da, tensikat işlemidir. Konuyu daha açık söyleyecek olursak, Maliye Nezareti'ne bağlı Masarifat Muhasebesi önemli bir karar alır. Yani bazı masraflar kısılacaktır.

Bundan önce; Dikimhane ve Kilimhane ile erzak, şair, hatab, kömür ve elbise anbarlarından söz etmiştik. Bunlara ilave olarak, “*tahrirat odası*”, “*sergi odası*” ve “*ruznamçe odası*” ile birlikte, bir “*kadro şişkinliği*” yaşanmaktadır. Tüm bu birimlerde çalışanlara verilen aylık maaş toplamı 76.540 kuruşa çıkmaktadır. Bu yazının konusu olmadığı için, şişen bürokratik kadro ile ilgili, ayrıntıya girmeyeceğiz. Ancak 24 Nisan 1842 tarihinde alınan bu karar, keskindir ve artık bu kadar maaş ödenmeyecektir.⁴¹

Bu gelişme üzerine, Kilimhane de kapatılınca, işten çıkarmalar söz konusu olur.⁴² Böylece Araplar için, bir “*yol ayırımı*” yaşanır. Hatta Kilimhane'nin kurucu müdürü İbrahim Ethem Ağa bile işsiz kalır.⁴³ Sonuçta Kilimhane'de çalışan Arapların akıbetinin ne olacağı sorunu ortaya çıkar.

2) Arap İşçilerin Dobruca'ya Göçü

Kanun gereği İstanbul'da vazife yapmaksızın kalınamayacağına göre, Arapların uygun bir yerde iskânı gerekir. Bu maksatla yapılan değerlendirmede, iki yer gündeme gelir. Bunlardan ilki, Batı Anadolu'nun sahil şehri Aydın ve ikincisi de Romanya'nın Dobruca Ovası'dır. Kendilerine ziraat yapabilmek için, her türlü edevatın verilmesi kararlaştırılır.

Bu konu önce Meclis-i Vâlâ'da görüşülen ve neticede alınan karar, bir mazbata ile *Meclis-i Ziraat*'e gönderilir. Ayrıca Maliye Nazırı'nın da görüşü alınır. Burada dikkat çeken bir nokta, sorunun alelade değil, üst düzeyde ele alındığı ve çözüme kavuşturulmak istendiğidir.

Mecliste yapılan müzakerelerde, Aydın şehrinin nüfusu fazla olduğu için iskân bakımından uygun bulunmamıştır. Bu durumda diğer seçenek olan Dobruca

40 BOA, İ.DH. nr. 60-2980.

41 BOA., Cevdet Maliye (C.ML) nr. 549-22554.

42 Saydam, “Tanzimat Devrinde Dobrucada İskan Faaliyetleri”, s. 203.

43 BOA, Sadaret Umumi Vilayat (A.MKT.UM) nr. 340-69.

Ovası'nın münasip olduğu kararına varılmıştır. Dobruca Ovası'nın tam ortasında, Babadağı adlı biryerleşim birimi bulunmaktadır. Bu sırada, Babadağı Müdürü Hasan Bey de başkenttedir. Arapların kendi arasından seçtiği birkaç sözcü ile Hasan Bey, Meclise davet edilir. Hasan Bey, *Dergah-ı Âli* Kapıcıbaşlarından olduğu gibi, fevkalade özelliği ve kişiliği olan yöneticidir. Aşağıda görüleceği üzere süreç içerisinde üstlendiği önemli görev nedeniyle Hasan Bey oldukça ön plana çıkmıştır.

Meclise gelen Arap sözcüleri ile Hasan Bey, konuyu serbest bir biçimde münazara ederlerdi. Bundan maksat, sorunun suhulet ile neticelenmesiydi. Meclisteki Arap sözcüler, erkek, kadın ve çocuk olarak 558 nüfus, yani 170 hane olduklarını ve zaten köy yaşıntısı ve çiftçilik konusunu, bildiklerini söylerler. Yine sözcüler, iskânyeri olarak, Anadolu ve Rumeli'nin her ne mahalline irsal olunsalar, memnun biçimde gideceklerini belirtirler.

Babadağı Müdürü Hasan Bey, Dobruca Ovası'nı “*avucunun içi*” gibi bilmektedir. Bu tecrübesi sayesinde, Arapların iskânına dair çok önemli noktalara önceden dikkat çekmiştir. Arapların sıcak iklime alışık olduğuna dikkat çeken Hasan Bey, kış günlerinde, yakacak odun sıkıntısı çekilmemesi gerektiğinin altını çizer. Bu nedenle Hacıoğlupazarı Kazası iskân için oldukça uygundur. Bu kapsamda kurulacak köyler, 15'er 20'şer haneli; dağa yakın ve havası mutedil mahaller olmalıdır. Köyler birbirlerinden 3'er 5'er saat uzaklıkta kurulmalıdır. Bu ölçekte, müstakille ve müceddeden 8-9 köy ihdas ve inşa olunmalı, yerleştirileceklerin aralarından muhtar seçilerek, birbirlerine kefil tutulmalıdır. Her 3 haneye 1 pulluk, 4 çift öküz, damızlık olarak 4 inek ve hizmet için 15 hargele⁴⁴ verilmelidir. Tohumluk olmak üzere, “*alçaklar kilesi*” ile 30 kile buğday, 15 kile arpa, 5 kile yulaf ve yarım kile darı verilmelidir. Bu koşullarda oluşturulacak köylerde inşa olunacak haneler, mahalli rayicine göre, 870 keseye mal olacaktır.

Babadağı Müdürü Hasan Bey'in yukarıdaki öngörülleri, işin başında son derece değerlidir. Ancak konunun daha da ötesi, Dobruca Ovası'nın bayındır olmasıdır. Çünkü bu bölge, daha sonra değineceğimiz gibi; Bulgar, Rum, Kazak ve Kırım göçmenleri için de önemli bir bölgedir.

Bu bağlamda, Dobruca'ya Arapların yerleşimi, daha önemlidir. Ancak onların da gözetilmesi gerekir. Bu nedenle göçmenler için şu kolaylıklar öngörülür:

- 1) Beş sene boyunca, kendilerinden yalnızca, şer'i aşar vergisi alınmalı,
- 2) Diğer vergilerden hiçbiri alınmamalı,

⁴⁴ Yük taşımaya alıştırılmış eşek veya beygir.

- 3) Üç sene boyunca, zimmetlerinde olan şeylerden, hiçbir şey istenmemeli,
- 4) İskân sırasında kendilerine verilen para, dördüncü yıldan başlayarak, beş sene boyunca yani, sekiz yılın bitimine değin toplanmalı,
- 5) Tüm bu işlemler de suhulet ile ve aşamalı olarak yapılmalıdır.

Yukarıda görüldüğü gibi, her şey inceden inceye düşünülür ve göçmenlerin sıkıntı çekmemesi için, uzun vadeli bir program yapılır.

Bütün resmi işlemler tamamlandıktan sonra Arapların Dobruca için yolculuk kararı, 17 Mayıs 1843 tarihinde kesinlik kazanır.⁴⁵ İstanbul ile Dobruca arasındaki en kolay ulaşım dönemin de bir gereği olarak gemi yolculuğudur. Başkentten gemiye bindirilen göçmenler yanlarında kadınları, çocukları ve kumanyaları ile birlikte önce Karadeniz'e açılır.⁴⁶ Daha sonra, bugünkü Bulgaristan topraklarındaki Varna'nın biraz yukarısında ve Dobruca'ya yakın olan Balçık İskeleyi'nde karaya çıkılır.

Karadeniz bir hırçın denizdir. Bu yüzden yolculuk zamanı için Mayıs ayı seçilir. Böylece hem mevsim avantajı sağlanır, hem de kışa hazırlık için zaman kazanılır. Burada karaya çıkan göçmenleri Dobruca'ya götürmek için araba gereklidir. Bu nedenle Balçık Müdürü ve diğer ilgililere yardımcı olmaları için emirler gönderilir.⁴⁷

Arap göçmenler bu yolculuğu, kendi başlarına yapmazlar. Çünkü yanlarına, onlara yardımcı olmak ve onları korumak için, askeri görevliler verilir. Bu görevliler Arapları, "göçmen müdürü" sıfatıyla vazifelendirilen, Hasan Bey'in yanına kadar götürmek zorundadır. Göçmenlerin Dobruca'ya gelişi ile birlikte, Hasan Bey'in görevi başlar (30 Mayıs 1843).⁴⁸

Arap göçmenler Dobruca'ya, 17-30 Mayıs 1843 arasındaki 13 günde ve altı ayrı grupta ulaşır. Ancak onların gelişinde, her şey hazır değildir. En azında, evleri yapılmıyaya kadar, bir yerde konaklamaları gereklidir. Dobruca'ya ulaşan Arap göçmenlerin sayısı ve kendilerine refakat eden görevliler şöyledir:⁴⁹

45 BOA, C.DH. nr. 195-9717.

46 BOA, C.İKTS. nr. 35-1841.

47 BOA, İ.MVL. nr. 49-946.

48 BOA, C.DH. nr. 21-1019.

49 BOA, C.DH. nr. 79-3910.

Grup	Göçmen Sayısı	Refakatçi
1	7	Halil Ağa ⁵⁰
2	64	Kolağası Mustafa Ağa
3	65	Yüzbaşı Mehmet Ağa
4	7	Mısırlı Bedevi Çavuş
5	50	Mülazim Eyüp Ağa
6	17	
Toplam	210	

Yukarıda Karadeniz'in hırçın bir deniz olduğundan söz etmiştik. Bu yüzden antik çağda bu denize, temenni mahiyetinde *Pontus Öksinus* yani “*barış denizi*” adı verilmiştir. Bundan dolayı ilk grup göçmenler, bazı sorunlar yaşamıştır. Çünkü hava muhalefeti yüzünden karayoluna düşmüşler ve Balçık'a geldiklerinde hasta olarak, bir ay boyunca, iyileşmeleri beklenmiştir.⁵¹

Göçmenler konusundaki masraf defterleri, sonradan kaleme alındığı için, işlemlerin başlangıç tarihini belirlemek, hiç de kolay değildir. İstanbul'dan yola çıkan Arap işçi kafilesinin 210 kişiden oluşmakla birlikte Dobruca'ya süreç sonunda 255 kişinin yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bunun nedeni daha sonrasında da Dobruca'ya yerleşenlerin olmasıdır. Örneğin iki çocuklu bir aile babası olan Onbaşı İbrahim Asri, Kilimhane'de beraber çalıştığı arkadaşları Dobruca'ya giderken, eşinin ağır hastalığı yüzünden geride kalır. Ancak Eşi sağlığına kavuştuğunda ise maddi nedenlerle İstanbul'da kalmak istemez. Dobruca'ya gidebilmek için dilekçe verir. İsteği uygun bulunarak 15 Haziran 1843 tarihinde deniz yoluyla gönderilmelerine karar verilir.⁵² Bu şekildeki tekil göçleri dair sonraki kayıtlar da söz konusudur.⁵³

İstanbul'da iken Arap göçmenlere *Müdür* olarak tayin edilen Hasan Bey'in görevi, 30 Mayıs 1843'te başlar. İlk olarak “*köy yeri*” için seçim yapmak ve evleri inşa etmek gerekir. Bu işlem de 26 Ağustos 1843'te tamamlanır.⁵⁴ Bu konuda Hasan Bey'e, bir katip ile birlikte 50 zaptiye neferi yardımcı olur.⁵⁵

50 Halil Ağa, Binbaşı Memiş Ağa'nın adamıdır.

51 BOA, C.DH. nr. 79-3910.

52 BOA, C.İKTS. nr. 35-1841.

53 BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK.d) nr. 7006.

54 BOA, C.DH. nr. 21-1019.

55 BOA, C.DH. nr. 79-3910.

En sonunda, Arap göçmenler için dokuz adet yeni köyler kurulur. Bu köylerin, ilkinden yedinciye kadar olanı, Hacıoğlupazarı Kazası'na, son ikisi ise, Yemişli Nahiyesi'ne bağlanır. Köylerin adı ve yerleştirilen ailelerin sayısı şöyledir:

Nr.	Köy	Hane
1	İlbey	27
2	Musa Bey	34
3	Kara İlyas	2
4	Dokuz Ağaç	31
5	Poyraz	39
6	Aydın Bey	14
7	Oğuzlar	19
8	Çalmarça	39
9	Bayram Dede	50
Toplam		255

Göçmenler aralarında, kendi muhtar ve imamlarını belirlerler. Muhtar sayısı, köy nüfusu çokluğunda ikiye çıkabilir.⁵⁶ Artık bu köyler, Arapların “*hayatı idame*” ettireceği yerlerdir. Bunun vasıtası da ziraat ile uğraşmaktır. Zaten kendileri, yukarıda belirtildiği gibi, bu konuya yabancı değildir.

Temel gıda maddesi olan buğday ve öteki türler, yıllık bitkidirler. Bir başka deyişle, *Ekim* ayında tohum toprağa ekilmez ise, yaz mevsiminde ürün alınamaz. Bu işlem ise, öküz, pulluk ve tohum gibi, temel araçları gerektirir. Bu önemli konuya, daha sonra döneceğiz. Ancak önce, Mısır'dan Şam'a, Şam'dan İstanbul'a ve oradan da Romanya'ya gelen göçmenlerin, kimliğini sunuyoruz.

3) Dobruca'ya Yerleşen Arap Göçmenlerin Adları

Arap göçmenlerin isimlerini vermek, konunun gelişimi bakımından yerinde olacaktır. Burada bir hususa dikkat çekmekte fayda olduğunu düşünüyoruz; doğru okuyabilmek için önce doğru yazılmış olması gerekir. Bu bakımdan bazı isimlerde orijinal yazım yanlışlarından kaynaklanan tereddütlerin olduğunu ifade etmek isteriz.

Bu göçmenlerin her biri, öncesinde Mısır askeri olduğundan, kayıtlara geçen rütbelerini de belirtmek yerinde olacaktır. Burada onlar, rütbelerine göre

⁵⁶ BOA, KK.d. nr. 7006.

gruplandırılmıştır. Bu grupların dışında kalan ve birkaç köyde görülen birkaç “başibozuk” ise “nefer” grubuna katılmıştır.⁵⁷

Nr.	Köy	Bölük Emini	Serçavuş	Çavuş	Onbaşı	Nefer
1	İlbey	-	3	10	2	12
2	Musa Bey	2	4	9	6	13
3	Kara İlyas	-	-	1	1	-
4	Dokuz Ağaç	-	3	6	10	12
5	Poyraz	1	4	14	5	15
6	Aydın Bey	-	1	3	4	6
7	Oğuzlar	1	3	4	3	8
8	Çalmarça	1	6	11	3	18
9	Bayram Dede	2	6	9	7	22
	Toplam	7	30	67	41	106

a) İlbey Köyü’ndeki Arap Göçmenler⁵⁸

Dobruca’da İlbeyi Köyü’ne 27 hane olarak yerleştirilen Arap göçmenlerin isimleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bunlar elbette hanelerin reisi olmalıdırlar.

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Rezzak Abdülal	15	Abdülbari Muhammed
2	Ali Cabir	16	Muhammed Ebu Talib
3	Ali Razi	17	Beyali Ali
4	Hasan Kutub	18	Ali el-Kut
5	Hasan Yunus	19	Hamd Salih
6	Muhammed Yusuf	20	Süleyman Arab
7	Besyuni Ali	21	Ali İsmail
8	Mütevellî İbrahim	22	Hüseyin Hadi
9	Mütevellî Abdullah	23	Ahmed Hızır
10	Muhammed Sabbag	24	Salim Muhammed
11	Mütevellî İlmüddin	25	Muhammed Abdülkerim
12	Muhammed Ahmed	26	Ömer Musa
13	Ali Muhammed	27	Salim İsmail
14	Şehavi Cad		

⁵⁷ BOA, KK.d. nr. 7006.

⁵⁸ BOA, KK.d. nr. 7006.

b) Musa Bey Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁵⁹

Musa Bey Köyü bu anlamda çok sayıda Arap göçmenin yerleştirildiği büyük bir köydür. Köye yerleştirilen toplam 34 hanenin reisleri aşağıdaki gibidir:

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Hüseyin İbrahim	18	İbrahim Hasan
2	Ahmed Avz	19	İsmail Hasan
3	Muhammed Ahmed	20	Yusuf Muhammed
4	Abdullah Ali	21	Hamud Ömer
5	Abidin Ahmed	22	Muhammed Ebu Ali
6	Ali Allam	23	Ali Ali
7	Ali Ahmed	24	Muhammed İbrahim
8	Ahmed İbrahim	25	Muhammed Harz
9	Dikruri Yusuf	26	Abdülbari Said
10	Cuma Ribyati	27	İsmail Abdülgaftar
11	Ahmed Seyyid Ahad	28	Muhammed Ahmed
12	Salim Hastal	29	Mansur Abdullah
13	Muhammed Mustafa	30	İbrahim Muhammed
14	Muhammed Allam	31	Mansur Seyyid Ahmed
15	Menkud Cuma	32	Harun Şehmi
16	Muhammed Ebu Şehbi	33	Said Cad
17	Muhammed Muhammed	34	Ali Hasan

c) Kara İlyas Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁶⁰

Kara İlyas Arap en az sayıda hanenin yerleştirildiği köydür. Bunun sebebine dair henüz bir bilgi olmadığı gibi tahminde de bulunmak zordur.

Nr.	Göçmen Adı		Göçmen Adı
1	Hasan Ali	2	Ali Ahmed

⁵⁹ BOA, KK.d. nr. 7006.

⁶⁰ BOA, KK.d. nr. 7006.

d) Dokuz Ağaç Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁶¹

Dokuz Ağaç da toplam 31 haneyle hatırı sayılır bir Arap nüfus iskân edilen köyler arasındadır.

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Ebussuud Alud	17	İbrahim Avdi
2	Amir Masa ⁶	18	Seyyid Ahmed Muhammed
3	Hasan Ali	19	Yusuf Süleyman
4	Beyali Ali	20	Muhammed Musa
5	İbrahim Zahran	21	Ali Osman
6	Abdülal Türki	22	Şahin Ahmed
7	Ali Büyumi	23	İbrahim İbrahim
8	Muhammed Ebu Levzi	24	Hasan Abdullah
9	Süleyman Ali	25	Seyyid Ahmed
10	Mustafa Şerif	26	Seyyid Ahmed Yunus
11	Ali Aşmi	27	Esseyyid Ali
12	Mustafa Magribi	28	Süleyman Muhammed
13	Ahmed Abdülhalil	29	İsmail Muhammed
14	Hasan Yusuf	30	İbrahim Baadiş
15	Yunus Seyyid Ahmed	31	Muhammed Hasan
16	Seyyid Ahmed		

e) Poyraz Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁶²

Suriyeli Arap göçmenlerin yeni yerleşim bölgesinde nüfus bakımından dengeli bir şekilde yerleştirilmeye çalışıldıkları anlaşıyor. Bu işlem sırasında ayrıca göçmenler arasındaki aile ilişkileri ve/veya bölgesel, meslekî benzerlik ya da farklılıkların dikkate alınıp alınmadığına dair şimdilik bir ipucu bulunmamaktadır. Poyraz Köy, yerleştirilen aile sayısı bakımından Çalmarça Köyüyle birlikte ikinci sırada yer almaktadır.

61 BOA, KK.d. nr. 7006.

62 BOA, KK.d. nr. 7006.

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Foda Musa	21	Ahmed Muhammed
2	Rıdvan Halil	22	Süleyman Ali
3	Süleyman Minzi	23	Muhammed Yusuf
4	Muhammed Yusuf	24	Ahmed Ali
5	Salih Şemseddin	25	Ali Yusuf
6	Abdürrahim Münsi	26	Ali Ramazan
7	İbrahim Sarrac	27	Hasan İbrahim
8	İbrahim Ahmed	28	Ahmed Şeştavi
9	Muhammed Zeydan	29	Yusuf Hizami
10	Muhammed Heykel	30	Hasan Süleyman
11	Mustafa Hariri	31	Hüseyin Selami
12	Abdullah Abdurrahman	32	Muhammed Ebu Razi
13	Hüseyin Sadani	33	Ahmed Ataullah
14	Hasan Ali	34	Muhammed Yusuf
15	Hakkı Simak	35	Muhammed Ahmed
16	Muhammed Abbas	36	Abdullah Ebu Ahmed
17	Mustafa Ahmed	37	İsmail Ali
18	Yusuf Had	38	Muhammed Süylim
19	Muhammed Şeref	39	Muhammed Saidi
20	Ali İnani		

f) Aydın Bey Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁶³

Aydın Bey'e toplam 14 hane yerleştirilmiştir. Bunların reisleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Aydın Bey ve hemen aşağıda verilen Oğuzlar köyleri yerleşimci sayısı bakımından küçük seviyede kabul edilebilir.

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Şenavi Bedr	8	Muhammed Süleyman
2	Seyyid Ahmed İbrahim	9	Hüseyin Ahmed
3	Muhammed Hamfada	10	Muhammed Abid
4	Bedevisi Yasin	11	Safer Hasan
5	Ahmed Hasan	12	Salim Amir
6	Said Musa	13	İbrahim Uveyf
7	Abd Muhammed	14	Muhammed İbrahim

63 BOA, KK.d. nr. 7006.

g) Oğuzlar Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁶⁴

Oğuzlar yerleştirilen toplam 19 Arap göçmen aile sayısı ile düşük seviyede bir nüfus iskânına konu olmuş köydür.

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Mustafa Ali	11	Seyyid Ahmed Hüseyin
2	Muhammed Şerhavi	12	Ali Cadu
3	Ataullah Yusuf	13	Mustafa Hasan
4	Azeb Seyyid Ahmed	14	Ali Ali
5	Ahmed Yahya	15	Hasan Hüseyin
6	Müteveli Ganim	16	Hasan Hasan
7	Halil İbrahim	17	Habib Atva
8	Abdülal Muhammed	18	Ömer Ahmed
9	Subh Halife	19	Salim Ali
10	Hasan Hasan		

h) Çalmarça Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁶⁵

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Çalmarça ve Poyraz köylerine hatırı sayılır bir Arap nüfusun yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Selim Ahmed	21	Rüsufi Davud
2	Abdullah İbrahim	22	Salim Ali
3	Şehane Süleyman	23	Habibullah Hemis
4	Muhammed Fergal	24	Ali Muhammed
5	Abdullah Muhammed	25	Halife Abdullah
6	Abdülcevad Yusuf	26	Salim Zeyd
7	Halife Ahmed	27	Şihane Salih
8	Ali Halife	28	Muhammed Ali
9	Amri Hasan	29	Muhammed Ahmed
10	Abdullah Ahmed	30	Ulvi Muhammed
11	Hasan Hüseyin	31	Muhammed Süleyman
12	Muhammed Osman	32	Ali Muhammed
13	Salih Ali	33	Hüseyin Ahmed
14	Mesud Ali	34	Musa bin Muhammed

64 BOA, KK.d. nr. 7006.

65 BOA, KK.d. nr. 7006.

15	Zeyd Mustafa	35	Seyyid Mesaid
16	Muhammed Halil	36	Mustafa Ali
17	Hasan el-Biladi	37	Süleyman Muhammed
18	Mustafa Ali	38	Abdullah Ömer
19	Ali Muhammed	39	Yusuf Yusuf
20	Ali Ahmed		

i) Bayram Dede Köyü'ndeki Arap Göçmenler⁶⁶

50 hane Arap göçmenin iskân edildiği Bayram Dede köyü iskâna konu dokuz köy içinde en büyük yerleşim birimidir.

Nr.	Göçmen Adı	Nr.	Göçmen Adı
1	Muhammed Mustafa	26	Abdullah Musa
2	Salim Ali	27	Yusuf Muhammed
3	Gali Rıdvan	28	Hımis Bekir
4	İbrahim Öşri	29	Muhammed Riyaşı
5	Ahmed Selim	30	Senavi Muhammed
6	Ali Mustafa	31	Nimetullah Hamade
7	İbrahim Hızır	32	Musa Abdülal
8	Ahmed Muhammed	33	Ali Numani
9	Şahin Muhammed	34	Ahmed Ali
10	İbrahim Muhammed	35	Ali Halil
11	Abdullah Muhammed	36	Ali Ahmed
12	Hüseyin Ali	37	Seyyid Ahmed Rıza
13	Ahmed Hamid	38	Atiyye Şemravi
14	Ali Zahr	39	Bedeve Mustafa
15	Sellame Ahmed	40	Afifi Muhammed
16	Muhammed Müslim	41	Ali Abdülhamid
17	Cude Muhammed	42	İbrahim Cemal
18	Said İsmail	43	Ahmed Hilal
19	Ali Ucati	44	Salim Muhammed
20	Nasr Ali	45	Ali bin Said
21	Cemaleddin Salim	46	Ali Aziz
22	Nasr Ali	47	Hasan Salim
23	Hattab Abdullah	48	Abdülvehhab Ömer
24	Süleyman Muhammed	49	Muhammed İbrahim
25	Muhammed Abdullah	50	Hüseyin Amir

⁶⁶ BOA, KK.d. nr. 7006.

4) Dobruca'daki Arap Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Arap göçmenlerin yerleşimi, oldukça ayrıntılı bir konudur ve çok yönlü bir planlamayı gerektirir. Öncelikle ve günlük ölçekte, onlara yiyecek verilmesi gerekir. İkinci olarak da evleri yapılıncaya kadar, kalacakları yer gereklidir. Bir sonraki konu da, onlar için yapılacak evlerdir. Bu evler yapılıncaya kadar, göçmenlere yapılan masraf da şöyledir:⁶⁷

Grup	Göçmen Sayısı	Kuruş	Para
1	7	346	20
2	64	213	24
3	65	470	-
4	7	30	18
5	50	286	24
6	17	74	-
Toplam	210	1.421	2

Arap göçmenler için yapılacak evlere dair Romanya'ya gelinmeden önce, İstanbul'da yapılan geniş kapsamlı değerlendirmede, bu konu da ele alınmıştı. Bu amaçla gerekli paranın, 435.000 kuruş olduğu hesaplanmıştı.⁶⁸ Bununla birlikte daha sonra 1856'dan sonra aynı bölgeye yerleştirilen Kırım Türkleri için yapılacak evlerin vasfından bahsedilirken, daha önce Beriyüş-şam'dan gelen Araplar için kerestenin civardaki ormanlardan temin edildiği ve iki odalı ahşap evler yapıldığı bilgisi evlerin şekli konusunda açıklayıcıdır.⁶⁹

Bu meblağı hane sayısına bölerek, bir evin kaç kuruşa mal olduğunu da söylemek zordur. Çünkü konu İstanbul'da görüşülürken, söz konusu olan Arap aileleri ile Dobruca'ya gidenlerin, sayıca aynı olduğunu söylemek zordur.

Ancak konuyu, biraz geç tarihli olmakla birlikte, yakın bölge olan Balçık ile örnekleyebiliriz. Buna göre, 1857 yılında Kırım'dan gelen göçmenler için, 66 adet ev yapılır. Arap işçilerin göçü ile aradaki 14 yıla rağmen, bu konudaki fiyatların, çok da farklı olmaması beklenir.

⁶⁷ BOA, C.DH. nr. 79-3910.

⁶⁸ BOA, İ.MVL. nr. 49-946.

⁶⁹ Saydam, "Tanzimat Devrinde Dobrucada İskan Faaliyetleri", s. 203.

Balçık'ta, arsası devlet tarafından verilerek yapılan her bir evin ölçüsü, 49,5 m²'dir. Bu ölçü günümüze göre küçük görünse de o dönemin uygulaması böyledir. Ayrıca, yapılan her bir evin inşa maliyeti de şöyleydi:⁷⁰

Masraf Kalemi	Kuruş
Dülger Ücreti	1.000
Çivi Parası	150
Kiremit Parası	500
Toplam	1.650

Dobruca'da kendi evlerine yerleşen Araplara, öncelikli olarak, günlük yiyecek konusunda yardım yapılır. Yiyecek denince, ilk sırada ekmek gelir. O dönemde herkes kendi ekmeğini pişirdiği için, bu konuda gerekli olan, un ve sobadır. Ancak tek başına ekmek yeterli değildir. Çünkü yanına katık da gerekir. Bu konuda öne çıkan katıklar ise; pastırma, fasulye, mercimek ve tereyağıdır.⁷¹

Göçmenlerin yerleşimi sonrası ilk Ramazan ayı yaklaşıncı yardımlarda artış olmuştur. Bu husus "*Ramazan-ı mefharet-nişan*"ın yaklaşması üzerine özellikle vurgulanır. Hatta göçmenlere, günümüz deyişi ile "*Ramazan Kolisi*" olarak, içine fasulye, mercimek ve pastırma dışında, başka yiyecekler ile katılarak, verilmesi istenir.⁷²

Bir sonraki aşamada göçmenlere, iki türlü yardım yapılır. Zaten bu konuda tutulan defterin, 13 Eylül 1842 tarihi ile başlaması da bunun göstergesidir. Çünkü bu iki yardımdan, birincisi toprağa ekilecek tohum ve ikincisi de kışlık elbisedir.

Öncelikle, daha sade olan elbise konusuna değinelim. Göçmen Arapların, yanlarında yedek elbisesi olup olmadığını bilmiyoruz. Olsa bile, aradan aylar geçmiş ve çamaşır yıkama ortamı olmamıştır. Ayrıca Dobruca'nın hava sıcaklığı, Mısır ya da Şam bir yana, İstanbul'dan bile daha düşüktür. Bu konu, bir arşiv belgesinde, "*Dobruca'nın soğuğu şiddetlidir*" diyerek vurgulanır.⁷³

İstanbul'da yapılan müzakerelerde eğer göçmenlere giysi verilmez ise kış soğuşuna dayanamayacakları belirtilmiştir. Bu kapsamda hava şartları dikkate alınarak göçmenlerin erkek, kadın, kız çocuğu ve erkek çocuğunun her birine, elbise olarak birer pamuklu entari verilir. Yine her birine, deri gocuk, kısa aba ve aba çakşır

70 BOA, İ.MVL. nr. 382-16743.

71 BOA, KK.d. nr. 7006.

72 BOA, C.DH. nr. 17-825.

73 BOA, C.DH. nr. 17-825.

istenir. Ayaklarına bir çift ve yine aba çorap kararı alınır. Eğer bu giysiler verilmez ise, kış soğuşuna dayanamayacakları belirtilir.⁷⁴

Çakşır denilen giysi, ince kumaştan yapılan, bir tür uzun şalvardır. Ancak burada söz konusu, kalın yünlü kumaş olan abadır. Gocuk ise, tek parça deriden yapılan kalın ve kaba kürktür. Adı Bulgarca olan bu giysi, soğuk havaların vazgeçilmez elbisesidir.

Ziraat konusu, yukarıda belirtildiğimiz gibi, daha uzun vadelidir planlanan bir husustur. Çünkü buğday ve arpa, yetişmesi dokuz ay süren, neredeyse yıllık bir üründür. Dobruca'ya yerleşen Araplara tarım için tohumluk, öküz, at, pulluk ve araba temin edilmiştir. Tüm bunların yanı sıra, neredeyse her haneye kredi sağlanır ve borç para verilmiştir.

Arap göçmenler için tutulan ve 13 Eylül 1842 ile 12 Şubat 1843 tarihleri arasındaki beş aylık süreyi kapsayan işlemler için, iki bilgi paylaşacağız.

Burada önce, ayrıntılı bir bilgi olması için, İlbey Köyü muhtarı Zerrak Abdullah'a yapılan yardımı sunuyoruz. Ancak liste üzerinde, hiçbir değişiklik yapmıyoruz. Çünkü bu "*ham bilgi*", aynı zamanda "*ihtiyaç hasıl oldukça*" mantığının da göstergesidir:⁷⁵

Nr.	Konu	Ölçü	Kuruş	Para
1	Öküz	1 adet	248	-
2	Un	75 kıyye ⁷⁶	28	29
3	Pastırma	23 kıyye	36	32
4	Fasulye	16 kıyye	12	32
5	Mercimek	16 kıyye	4	32
6	Borç Para	-	54	20
7	Kızılca Tohumu	-	45	-
8	Deri Gocuk	1 adet	60	-
9	Haremne Entari	1 adet	26	-
10	Kendine Entari	1 adet	15	25
11	Un	140 kıyye	52	20
12	Pullukçu Aylığı ve Diğer	-	29	20

74 BOA, KK.d. nr. 7006; C.DH. nr. 17-825.

75 BOA, KK.d. nr. 7006.

76 Bir ağırlık ölçüsü olan kıyye 1 kilogram 283 grama karşılık gelir. Bu ölçüleri, çok küsuratlı sayılar vermemek için, günündeki karşılık ile veriyoruz.

13	Soba Masrafı	-	20	4
14	Tohumluk Hınta	4 kile	200	-
15	Tohumluk Şair	2 kile	30	-
16	Öküz	1	267	20
17	Tereyağı Parası	-	25	-
18	Un	80 kıyye	34	-
19	Beygir Ücreti	-	11	-
Toplam			1.201	29

Bu türlü yardımlar, ölçü olarak birbirinin aynı olmasa da, her hane ve her köy için geçerlidir. Toplam olarak dokuz köyde 255 hane göz önüne alınınca, burada Göçmen Müdürü Hasan Bey'in, ne kadar maharetli olduğu anlaşılır. Zaten kendisi, daha sonra bu görevdeki başarısından dolayı ödüllendirilecektir.

Bu karmaşık işlemler, bir şehir ya da kasaba içinde yaşanmamaktadır. Kırsalda ve birbirinden üç beş saat uzaklıkta, yeni kurulan köylerde gerçekleşmektedir. Bu konudaki ilk masraf bilançosu da şöyledir:⁷⁷

Nr.	Köy	Kuruş	Para
1	İlbey	21.870	28
2	Musa Bey	29.737	23
3	Kara İlyas	1.275	16
4	Dokuz Ağaç	26.346	32
5	Poyraz	34.230	29
6	Aydın Bey	11.773	23
7	Oğuzlar	14.659	23
8	Çalmarça	32.717	12
9	Bayram Dede	42.388	17
Toplam		215.000	3

1842-1843 kış mevsimi, Dobruca'daki Arap göçmenlerin, ziraat konusundaki ilk deneyimleri olur. İklimi ve toprağı tanıdıkça, işler daha da kolaylaşır. Bu izlenim, iki yıl sonrasına ilişkin arşivde yer alan deftere yansımıştır.

Arapların uyum sağladığı dikkati çekmektedir. Nitekim yapılan yardımlarda da azalma görülmektedir. Örnek olarak yine İlbey Köyü muhtarı Zerrak Abdullah'ı verebiliriz. Muhtara yapılan yardıma, yukarıda değinmiş ve 1.201 kuruş 29 para

⁷⁷ BOA, KK.d. nr. 7006.

olduğunu görmüştük. 1845 yılında aynı kişiye yapılan yardım, 564 kuruş 12 paraya gerilemiştir. Bu yardımın ayrıntısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷⁸

Nr.	Verilen	Kuruş	Para
1	Kısrak	330	-
2	Karzen	35	-
3	Dakik	45	-
4	Düven Bahası	15	18
5	Harman Takımı	6	19
6	Cibinlik Bahası	4	26
7	Orakçı Bahası	29	10
8	Tulum ma-Oluk	6	33
9	Pullukçu Ustası	13	17
10	Orak-baha	3	15
11	Pulluk Demiri	4	-
12	Pınar İnşası	27	-
13	Kiyah İçin	18	34
14	Karzen	25	-
Toplam		564	12

Aynı durum, bütüm Arap göçmen köyleri için geçerlidir. Dobruca'da geçirdikleri ilk yıl için kendilerine toplamda 215.000 kuruşluk yardım yapılmıştı. Bu meblağ iki yıl sonra, yaklaşık üçte bire düşmüştür. Bu yardımın oranları, işlerin yolunda gittiğinin ve maksadın hâsıl olduğunun bir göstergesidir. Yapılan toplam yardımın köylere göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.⁷⁹

Nr.	Köyün Adı	Kuruş	Para
1	İlbey	10.654	21
2	Musa Bey	8.113	5
3	Oğuzlar	6.665	10
4	Aydın Bey	6.570	24
5	Poyraz	11.164	4
6	Dokuz Ağaç	11.343	1
7	Çalmarça	10.905	13
8	Bayram Dede	13.946	20
9	Kara İlyas	1.411	30
Toplam		80.774	32

⁷⁸ BOA, ML.MSE.d. nr. 6439.

⁷⁹ BOA, ML. MSE.d. nr. 6439.

Osmanlı Devleti'nin yaptığı yardımlar sayesinde Arap göçmenler, 1842/43 kış mevsimini, sorunsuzca atlatırlar. Bu konuda herhangi bir olumsuz durum söz konusu olmaz. Her şey düzenli olarak yapıldığı içindir ki, 26 Temmuz 1843 tarihinde, Hasan Bey nişan ile ödüllendirilir.

Silistre Müşiri'nin önerisi ile gündeme gelen bu konuda, Göçmen Müdürü için övgü dolu sözler söylenir. Hatta bu meyanda, "*hanedan-ı kadiminden ve ashab-ı kadr ü haysiyetten*" olduğu dile getirilir. Burada önemli bir noktaya daha işaret edilir. Bu konu Mısır'dan sonradan gelen Arap askeri ile ilgilidir. Bunlardan bazılarının, ordudan firar ile derviş kıyafeti altında geldikleri anlatılır. Ancak bu konuda sayı verilmez. Yalnızca "*urban ve saire*" şeklinde kayıt düşülmüştür. Bu arada, başkalarının da geldiği belirtilmektedir.⁸⁰ Ancak 1846 yılında, iki haneden oluşan Kara İlyas Köyü'nün, artık olmadığı görülür.⁸¹

5) Arap Göçmenlerin Gündelik Hayatta Karşılaştıkları Bazı Sorunlar

Arap göçmenler, Mısır gibi sıcak iklimden, önce İstanbul gibi başkent yasantısını görmüş, artık Tuna Nehri kıyısına alışmaya çalışmışlardır. Her ne kadar ünsiyetleri olsa da onlar burada ne asker, ne de işçidir. Şimdi tam olarak çiftçidirler.

Bu bağlamda onların karşılaştığı konulara değinmek yerinde olacaktır. Bu konuları "*sorun*" olarak değerlendirmiyoruz. Çünkü ortaya çıkan bir sorun olursa, yerel yöneticiler elbirliği ile çözerler. Çiftçilik yapmanın yani tarım ile uğraşmanın, baştan kabul edilmesi gereken vazgeçilmez unsurları vardır. Bunları şöyle sayabiliriz: Toprak, öküz, tohum, ot, ürün ve zaman.

Dobruca toprağının verimli bir bölge olduğunu, en başta belirtmiştik. Arap göçmenler yerleştikten sonra, yeni ziraat teknikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bölgede 70-80 seneden beri ziraat yapılmadığı anlaşılar. Bu durumda toprağı işlemek daha zor olacaktır. Daha çok sayıda tarım gereğine ihtiyaç duyulmuştur.⁸² İlk yardım faaliyetleri planlanırken, her üç hane için bir pulluk itibarı ile dört çift öküz verilmesi kararlaştırılmıştı.⁸³ Fakat arazi incelenince bu şekilde ziraat yapılamayacağı anlaşılmış, her pulluğa, bir çift öküz daha verilmesi uygun bulunmuştur.⁸⁴

80 BOA, İ.DH. nr. 78-3863.

81 BOA, ML.MSE.d. nr. 7303.

82 BOA, C.DH. nr. 17-825.

83 BOA, İ.MVL. nr. 49-946.

84 BOA, C.DH. nr. 17-825.

Tarım aracı olarak verilen öküzler, kesip yenilmesin diye “*zimmet kaydı*” yapılmıştır.⁸⁵

Bir süre sonra 1846 yılında, şap hastalığı salgını yüzünden, Arap göçmenlerin öküz ve inekleri telef olunca yeniden planlama yapılması gerekmiştir. İlk başlarda 49 öküz ve 19 inek telef olmuştur.⁸⁶ 23 Ağustos-8 Aralık 1846 arasında ise toplam Arap köylerinde telef olan hayvan sayısı, 85 öküz ve 38 inektir.⁸⁷ Anlaşıldığı kadarı ile telef olan hayvan sayısı, bununla da sınırlı değildir. Nitekim aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Arap köylerine dağıtılan öküzlerin; değeri, sayısı ve fiyatında önemli oranda değişim dikkati çekmektedir.⁸⁸

Nr.	Değer	Çift	Sayı
1	Ala	105	210
2	Evsat	103	206
3	Edna	68	136
Toplam		276	552
Fiyatı		79.809 kuruş	

Arap göçmenlere ziraat için tohum tedarik edilmiştir. Bu bakımdan göçmenlere, “*yemelik*” yani ekmek yapmak üzere “*kızılca*” verilirken, tohum olarak tahıl verilir. Ayrıca onlara, tarım aracı olarak verilen öküzler, kesip yenilmesin diye, “*zimmet kaydı*” yapılır.⁸⁹

İlk yerleşimde Arap göçmenlerin her üç evine, tohumluk olmak üzere *alçaklar kilesi* ile 30 kile hinta (buğday), 15 kile şair (arpa), 5 kile alaf (hayvan yemi) ve yarım kile erzen (darı) verilmesi kararlaştırılır. Bu konu, Maliye Nezareti’ne bağlı olan Ziraat Meclisi’nde belirlenir.⁹⁰ Hububatın türleri buğday ve arpadır.⁹¹ Buğdayın kilesi 48, arpanın ise 20 kuruştur. Kızılca buğdayın bir kilesi de, 32 kuruştur.⁹²

Yerleşimden itibaren Osmanlı idarecileri Arap göçmenlerin tarımdan ne kadar ürün elde ettikleri ve ne kadarının tohumluk olarak ayıracağı, ayrıntılı biçimde

85 BOA, C.İKTS. 35-1748.

86 BOA, C.DH. nr. 17-825.

87 BOA, C.İKTS. nr. 35-1748.

88 BOA, C.İKTS. nr. 35-1748.

89 BOA, C.İKTS. 35-1748.

90 BOA, İ.MVL. nr. 49-946.

91 BOA, KK.d. nr. 7006.

92 BOA, C.DH. nr. 21-1019.

hesap edip kayıtlarını tutmuştur. Daha da önemlisi, tohumlukların zamanında satın alınmasına ve köylere dağıtılmasına özen gösterilmiştir.⁹³

Göçmenler için önemli bir diğer konu hayvanların beslenmesi için gereken otun tedarikidir. Yerleşimin ilk yılında Dobruca'da ot az olmuştur. Bu durumda göçmenler, hayvan yemi için ot temininde zorlanmışlardır. Bu sorunun çözümü için her çift öküzü ikişer araba ot ile 10'ar araba saman satın alınması kararlaştırılır. Bu öneminden dolayı, göçün ertesi yılında ot konusu öne çıkar. Dobruca'da ilk yıl, ot az olur. Bu durumda göçmenler, hayvan yemi için, otu biçtirip tedarike muvaffak olamazlar. Bu yüzden her çift öküzü ikişer araba ot ile 10'ar araba saman satın alınması kararlaştırılır.⁹⁴ Ancak belgede, süre belirtilmez. Bununla birlikte, sürenin ilkbahara kadar olması gerekir.

Bütün bu çabaların amacı, yaz mevsiminin başında, buğday ve arpa gibi, yıllık ürünü elde edebilmektir. Çünkü bu ürün ile hem maiyetlerini sağlamak, hem de devlete olan borçlarını ödemek durumundadırlar. 1844 yılında, Arap köylerinde yapılan aşar tahsilatı ve maddi değeri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁹⁵

Nr.	Köy	Tür	Kile	Kuruş
1	İlbey	Hınta	217	2.604
		Kızılca	122	976
		Şair	135	675
				4.255
2	Musa Bey	Hınta	140	1.680
		Kızılca	137	1.096
		Şair	15	75
				2.841
3	Oğuzlar	Hınta	96	1.152
		Kızılca	50	400
		Şair	12	60
				1.612
4	Aydın Bey	Hınta	88	1.056
		Kızılca	45	360
		Şair	14	70
				1.486

93 BOA, C.DH. nr. 17-825.

94 BOA, C.DH. nr. 17-825.

95 BOA, C.DH. nr. 21-1019.

5	Poyraz	Hınta	240	2.880
		Şair	161	805
				3.685
6	Dokuz Ağaç	Hınta	188	2.256
		Kızılca	95	760
		Şair	139	695
				3.711
7	Çalmarça	Hınta	195	2.340
		Kızılca	117	936
		Şair	140	700
				3.976
8	Bayram Dede	Hınta	237	2.844
		Kızılca	115	920
		Şair	150	750
				4.514
Toplam Tahsilat				
		Hınta	1.401	16.812
		Kızılca	681	5.448
		Şair	766	3.830
	Genel toplam			26.090

Bu tahsilat miktarı Arap göçmenlerin üretim yaptığını göstermektedir. 1850 yılına gelindiğinde, yani aradan altı yıl geçtiği halde, kendilerinin “*kudret ve vüs‘at*” ölçeğinde ödeme yapması esas alınmaktadır.⁹⁶

Osmanlı Devleti, çeşitli sebeplerle üretimin az olduğu dönemlerde Arap göçmenlere anlayışlı davranmıştır. Nitekim 1845/46 kış mevsiminde, yeterli ürün alınamaz. Çünkü “*rüzgar-ı muhrike*” yani yakıcı rüzgar yüzünden, başakların içi yeterince dolmaz. Öyle ki alınan ürün, göçmenlerin yemeliklerini bile karşılayacak düzeyde değildir. Bu yüzden, 1.676 kile 3,5 şinik hınta ve 300 kile şair, tohumluk olarak, Hacıoğlupazarı kazası meclisi tarafından satın alınır. Bu tohumluğun ücreti, 122.000 kuruştur. Bu paranın; 84.000 kuruşu Rusçuk’tan ve 38.000 kuruşu da göçmenlerin bir yıl önce verdiği aşar vergisinden karşılanır.⁹⁷ Bahsi geçen zorlu kış döneminde Osmanlı hükümeti göçmenlerin tarımsal üretimini sürdürebilmeleri için aynî ve nakdî destek vermeye devam etmiştir. Aşağıdaki tabloda 8 köyde toplam 227 Arap köylüye yapılmış olan yardımın detayları gösterilmiştir.⁹⁸

96 BOA, Sadaret Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL) nr. 29-21; İ.MVL. nr. 172-5113; MVL. nr. 325-67.

97 BOA, ML.MSE.d. nr. 7303.

98 BOA, C. DH. nr. 79-3910.

DOBRUCA'DA ARAP KÖYLERİ

ARAP GÖÇMENLERE 1845 YILINDA YAPILAN YARDIM													
Karye Adı	Yardımanın Türü ve Maddi Değeri												
	Hinta/ Kile	Değeri/ Kuruş	Şair/ Kile	Değeri/ Kuruş	Kızılca/ Kile, şınık	Değeri/ Kuruş	Alaf/ Kile	Değeri/ Kuruş	Kiyah- baha / Kuruş	İnek- baha / Adet	Değeri/ Kuruş	Yardım Yapılan Sayısı	Toplam Yardım/ Kuruş, para
İlbey	109,5	5.256	6	120	21,5	688	7	70	-	-	-	29	6134
Musa Bey	148	7.104	46	920	26, 1	836	16	160	797,30	-	-	34	9817,30
Oğuzlar	78	3.744	22	440	16	512	7	70	-	-	-	20	4766
Aydın Bey	38	1.824	15	300	16	512	-	-	-	-	-	14	2636
Poyraz	63,5	3.048	10	200	22, 6	728	9	90	-	1	180	39	4246
Dokuz Ağaç	115	5.520	17	340	6	192	-	-	-	-	-	30	6.052
Çalmarça	88,5	4.248	5	100	19	608	-	-	-	1	168	37	5223
Bayram Dede	119	5712	2	40	17	544	11	110	-	1	151	24	6557
Genel Toplam	709	33.552	121	2.420	134,2	4300	39	444	797,30	3	499	227	45.431,30

Tablodan anlaşıldığı üzere, Dobruca'da yeni kurulan köylerde yerleşik Arap göçmenlere 1845 yılında buğday (hinta), şair (arpa), kızıl buğday (kızılca), saman (alaf), ot (kiyah) ve inek yardımında bulunulmuş olup, bunlardan ot ve inek için aynî değil nakdî ödemede bulunulmuştur. Köylerin nüfusu ile köy başına yapılan yardımın toplam değeri karşılaştırıldığında, nüfus kalabalığının esas alınmadığı anlaşılmaktadır. Zira Poyraz köyünde toplam 39 kişiye yardımda bulunulmuştur. Maddi değeri 4246 kuruşa karşılık gelmektedir. Bununla birlikte Musa Bey köyünde 34 kişiye yapılan yardımın toplam değeri 9817 kuruş 30 paradır. Bayram Dede köyünde ise 24 yerleşimciye toplam 6557 kuruş değerinde yardım yapılmıştır. Bu bakımdan, yardım kişi bazlı sabit miktar üzerinden değil, ihtiyaç esasına göre gerçekleştirilmiştir. Nitekim, tabloya konu olan defter incelendiğinde, yardım miktarının kişi bazlı değiştiği görülecektir. Öte yandan, Poyraz, Çalmarça ve Bayram Dede köylerinde, birer kişiye inek parası (inek-baha) ödenmiştir. Diğer köylerde bu tür bir yardım söz konusu olmamıştır. Bu da yardımın türü ve miktarını ihtiyacın belirlediğini göstermektedir. Bir diğer husus kişilere inek satın almaları için verilen ücretin bir birinden farklılık arz etmesidir. Poyraz köyünde 180 kuruş olan söz konusu yardım parası, Çalmarça'da 168, Bayram Dede'de 151 kuruş olarak verilmiştir. Sonuç itibarıyla Osmanlı hükümeti, Dobruca'ya yerleşmiş Arap göçmenlerin hayata tutunmaları sürecinde dönemsel olarak karşılaştıkları sorunları gidermenin ötesinde, diğer taraftan ziraat ve hayvancılık için gerekli temel ihtiyaçları tedarik edebilmeleri için yardımlarını uzun vadede devam ettirmiş görünmektedir. Yukarıdaki tabloda bu kapsamda değerlendirilebilecek 1845 yılında gerçekleştirilen desteklerin toplam değerinin 45 bin 431 kuruş 30 para olduğu görülüyor.

6) Arap Göçmenlerin Komşuluk İlişkileri

Dobruca'ya yerleşenler, yalnızca İstanbul'daki Kilimhane Taifesi'nden olan, Arap göçmenler değildi. Bu değerli bölgeye, onlar gibi yerleşen başkaları da vardır. Çünkü Dobruca, daha önce de belirttiğimiz gibi, çok önemli bir bölgedir ve bu önem, Akdeniz Havzası'ndan bakınca anlaşılamaz. Bu konuya, son kısımda değineceğiz.

Burada sözünü edeceğimiz komşular, göçmen Arapların ne kapı komşusu, ne de köy komşusudur. Ancak bölgeyi paylaşan ya da paylaşmak isteyen; Kazak, Bulgar ve Kırım göçmenleridir. Bunların başında, Kazaklar gelir. Özellikle Kırım gibi Müslümanlar ile meskun olan bölge, Rusya'nın etkisine girince, Kazaklar da 1781 yılında gelip, Dobruca'ya yerleşirler.

Yerleşim merkezleri ise, Tulca, Maçin, Hırsova ve İsakça kazalarıdır. Kendilerine her türlü kolaylık sağlanır ve cizye, avarız, ispenç, salyane ve kazgan akçesi ile kestikleri ağaçtan ve avladıkları balıktan vergi alınmaz.⁹⁹

Ayrıca Dobruca Ovası, Kazaklar için en yakın sığınak bölgesidir. Kırım Harbi (1853-1856) sürecinde Rus katliamından kaçan Kazaklar, 1853 yılında yine buraya gelerek yerleşirler.¹⁰⁰

Dobruca'nın öteki ve geçici meskûnları Bulgarlardır. Bu yerleşimin de sebebi Ruslar olmuştur. 1828/1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, İslimye'den gelen 231 Bulgar hanesi bu bölgeye yerleşmiştir. Bunlardan 102 hane geriye dönmüş ise de, geride kalan 129 hane, kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı dönemez. Onların sayısı ise 22 köyde 997 erkek, 994 kadın, 1.267 erkek çocuk ve 1.141 kız çocuk olarak, toplamda 4.399 kişidir.¹⁰¹

Kış mevsiminden sonra onlar da geriye döner. Zaten Romenler, Bulgar göçmenlerin varlığından rahatsızdır. Buna rağmen sonraki dönemde, sayıca az da olsa Dobruca'da Rum ve Bulgar'ın yaşadığı görülür.¹⁰²

Arap göçmenlerin Dobruca'da son komşuları olarak, Kırım muhacirlerini görüyoruz. Bu süreçte, Araplar artık göçmen değil, ev sahibidir. Kırımlıların gelişi, 1853-1856 Kırım Savaşı sonundadır. Kırımlıların yerleşimleri 23 Şubat 1857'de tamamlanmıştır. Dobruca Ovası'nda Kırım muhaciri iskân için 1.800 evin Silistre

99 BOA, İ.MVL. nr. 361-15838.

100 BOA, İrade Hariciye (İ.HR). nr. 331-21321.

101 BOA, İrade Mesalih-i Mühimme (İ.MSM). nr. 2-27.

102 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS). nr. 5-178.

Eyaleti ve 500'er evden 1.500 evin de, Vidin, Tırnova ve İslimye sancakları ahali-si taraflarından inşası kararlaştırılır. Burada ilginç olan, göçmen sayısı 3.300'dür, masraf da 3.300 kesedir.¹⁰³ Kırım göçmenleri asıl konumuz olmadığı için, burada daha fazla bilgi vermeyi, gerekli görmüyoruz.¹⁰⁴

Her ne kadar Dobruca'da, Türk ve Tatar nüfus varsa da, bölgede Hristiyan yerleşimi de çoktu. Araplar Dobruca'ya yerleşince, onlara da her türlü yardım yapılır ve kolaylık gösterilir. Bu konuda yalnızca bir örneği, "köy-hane" orantısında karşılaştırmak gerekir. Daha önce Dobruca'ya gelen Bulgar göçmenler; 22 köyde, 997 hane ölçüğindedir. Bu haneler köylere eşit olarak bölünürse, her köye 45 hane düşer.¹⁰⁵ Hatırlamak gerekirse, Arap köyleri nüfus açısından aynı sayıda değildir. Bu da onlara, kullanılan toprak açısından, ferahlık sağlar.

Burada önemli olan, Varna Sancağı'nda yer alan Dobruca için, düşünülen iskân ve imarın gerçekleşmesidir. Bu amaçla çevredeki tüm Osmanlı yöneticileri, gereken özeni göstermiştir. Ayrıca Dobruca Ovası'ndaki Balçık, Minkalye, Kös-tence ve Hacıoğlupazarı kazalarının hayvanlarından, otlak vergisi alınmamıştır. Hatta bu kolaylık ile hayvan sahipleri, kışlaklar bina ederek yaz ve kış orada kaldıklarından, kendilerine yerli halk gözü ile bakılmıştır.¹⁰⁶

Örneğin Rumeli Ordusu Müşiri, Dobruca Ovası'nda yetişen ürünün, biçilmesi için, her sene Tırnova Sancağı Hristiyan ahalisinden gelen orakçılar ile ilgilenmiştir.¹⁰⁷ Böylesine verimli ve geniş ölçekli olan Dobruca Ovası'nda, 1856 yılı ölçüğünde, yaklaşık 8-10 bin hanede Müslim-Gayrimüslim 30 bin nüfus yaşamaktadır.¹⁰⁸

Arap göçmenlerin yerleşmesinden sonra Dobruca bölgesinde gelişmenin sürdüğü anlaşılmaktadır. Mesela 1877 yılı bilgileri bunu göstermektedir. Bu bilginin ilki Dobruca'nın zenginliği ile ilgilidir.¹⁹ Haziran 1877 tarihinde Dobruca'da 30.000 kadar yük hayvanı, 100.000'den fazla eti ve sütü önemli hayvan ve 700.000 kile zahire üretimi söz konusudur.¹⁰⁹

103 BOA, İ.DH. nr. 369-24427.

104 BOA, İ.MVL. nr. 368-16159; nr. 382-16743. Kırım'dan gelen Türklerin Dobruca'ya iskânı hakkında daha fazla bilgi için: Saydam, "Tanzimat Devrinde Dobrucada İskan Faaliyetleri", s. 205-208.

105 BOA, İ.MSM. 2-27.

106 BOA, İ.MVL. nr. 264-10033.

107 BOA, İ.DH. nr. 275-17229.

108 BOA, İ.DH. nr. 372-24603.

109 BOA, İ.DH. nr. 750-61287.

Ancak bu olumlu tablo 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle bozulmuştur. Savaş nedeniyle Dobruca'dan toplu göçler yaşanmıştır. Savaş başladığında 34 yıldır Dobruca'da yaşamış olan Arap göçmenlerin bir kısmı da burayı terk edenler arasında yer almıştır. Dobruca'dan İstanbul'a gelmek isteyenlere, günlük 2 kuruş ve nüfusu az olan ailelere aylık 30'ar, çok olanlara 40'ar kuruş ev kirası verilmesi uygun bulunur.¹¹⁰

Sonuç

Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ordusunda iken firar edip, tekrar Mısır'a dönmek istemeyen Suriyeli Arap askerler Osmanlı Hükümeti tarafından, sahip oldukları becerilerden yararlanmak amacıyla bir süre İstanbul'da askeri fabrikalarda istihdam edilmiştir. Daha sonra bu Arap askerleri ve aileleri kendi arzuları da dikkate alınarak Dobruca'ya sevk edilerek, bölgede iskân olunmuşlardır. Rumeli'de Tuna Vilayeti'nde Varna sınırlarında yer alan Dobruca Ovası gerek büyüklüğü gerekse verimliliği bakımından bu göçmenler için oldukça elverişli bir sahadır. Burası 18. yüzyılın sonlarından itibaren başta Kırım'dan gelen Tatarlar olmak üzere farklı etnik grupların yerleştiği bir yerdir. Dobruca'ya yerleştirilen Araplar için yeni köyler oluşturulduğu ve buradaki varlıklarının kalıcı olması adına devlet tarafından hem tarım aleti hem de tohumluk buğday ve diğer ihtiyaçları bakımından sistematik olarak desteklendikleri görülmektedir. Bölgenin zorlu şartlarına adapte olmayı başaran Arap göçmenlerin ziraatçilik bakımından başarılı oldukları bölgeyi ziyaret eden çağdaşı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Mikro düzeyde bir iskân örneği olarak 19. yüzyılın ortalarında Arap göçmenlerin Dobruca'ya yerleştirilmelerindeki başarı sadece onların hayata tutunmasında yatmamaktadır.

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 1878'de Berlin Kongresi ile Dobruca'nın da içinde yer aldığı bölge Romanya egemenliğine girmiştir. Buna rağmen I. Dünya Savaşı (1914-1918) sırasında Dobruca Arapları *Kanal Seferine* katılmak için gönüllü olmuşlar yani eski vatanlarının savunmasına koşmuşlardır. Bu bakımdan dönemin zorlu şartları içinde kendilerine yardım ederek, hayata tutunmaya çalışmalarını sağlayan devletin bu kararlı politikasının onların benliğinde bir *Osmanlı* aidiyeti oluşturmakta başarılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

110 BOA, İ.MMS. nr. 57-2654.

19. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Bir İskân Örneği: Dobruca'da Arap Köyleri

Öz ■ Bu çalışmada, Mısır'dan Şam'a ve Şam'dan İstanbul'a gelen Arapların, 1843 yılında Osmanlı hâkimiyetindeki Dobruca Ovası'na yerleşmeleri ele alınmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) sonrasında Berlin Antlaşması ile Romanya bağımsızlığını kazanmış, Dobruca da bu devletin sınırları içinde kalmıştır. Bu açıdan günümüzde Romanya'daki Arap yerleşimi, ilk bakışta anlaşılması zor gibi görünen ve literatürde fazla bilginin olmadığı, ilginç bir özellik taşır.

19. yüzyılın ortalarına doğru başarılı bir mikro iskân örneği olarak Arapların Dobruca'ya yerleştirilmelerinde Osmanlı Hükümetinin kararlı politikası ve sağladığı desteklerin iskân edilenler nezdinde güçlü bir karşılık bulduğu görülmektedir. Burada yerleşenlerde bir Osmanlılık bilinci oluşturduğu, I. Dünya Savaşı sırasında “eski” vatanlarını savunmak için gönüllü olarak cepheye koşmalarından anlaşılabılır.

Anahtar kelimeler: Araplar, Osmanlı Devleti, Dobruca, Tuna, Mısır Meselesi, Romanya, Kilimhane.

Kaynaklar**Arşiv Belgeleri**

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Sadaret Meclis-i Vâlâ

BOA, A.MKT.MVL. nr. 29-21

Sadaret Umumi Vilayat

BOA, A.MKT.UM. nr. 340-69

Cevdet Dahiliye

BOA, C.DH. nr. 17-825

BOA, C.DH. nr. 21-1019

BOA, C.DH. nr. 195-9717

BOA, C.DH. nr. 79-3910

Cevdet İktisat

BOA, C.İKTS. nr. 17-822

BOA, C.İKTS. nr. 35-1748

BOA, C.İKTS. nr. 35-1841

Cevdet Maliye

BOA, C.ML. nr. 549-22554

Haritalar

BOA, HRT. nr. 021

BOA, HRT. nr. 0044

İrade Dabiliye

BOA, İ.DH. nr. 60-2980

BOA, İ.DH. nr. 78-3863

BOA, İ.DH. nr. 275-17229

BOA, İ.DH. nr. 279-17519

BOA, İ.DH. nr. 369-24427

BOA, İ.DH. nr. 372-24603

BOA, İ.DH. nr. 750-61287

İrade Hariciye

BOA, İ.HR. 331-21321

İrade Meclis-i Mahsus

BOA, İ.MMS. 5-178

BOA, İ.MMS. nr. 57-2654

İrade Mesail-i Mübihme

BOA, İ.MSM. nr. 2-27

İrade Meclis-i Vâlâ

BOA, İ.MVL. nr. 49-946

BOA, İ.MVL. nr. 172-5113

BOA, İ.MVL. nr. 246-8961

BOA, İ.MVL. nr. 264-10033

BOA, İ.MVL. nr. 361-15838

BOA, İ.MVL. nr. 368-16159

BOA, İ.MVL. nr. 368-16159

BOA, İ.MVL. nr. 382-16743

Kamil Kepeci Defterleri

BOA, KK.d. nr. 7006

Maliye Nezareti Masraf Defterleri

BOA, ML.MSF.d. nr. 2743

BOA, ML.MSF.d. nr. 6439

BOA, ML.MSF.d. nr. 7303

Meclis-i Vâlâ Evrakı

BOA, MVL. nr. 60-36

BOA, MVL. nr. 325-67

Araştırma Eserleri

- Adıyeke, A. Nükhet: "Girit'ten Kaçmak, Girit'ten Göçmek: İki Büyük Göç Dalgası Arasında Girit Muhacirleri", *Balkanlar ve Göç*, ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2013, s. 137-158.
- Akkoyun, Turan: "Kafkas Göçlerinin Anadolu'daki Kültürel Etkileşime Katkısı", *Göç ve Kültürel Etkileşim*, ed. Mehmet Mehdi İlhan, Orhan Albayrak, İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2019, s. 241-266.
- Alp, İlker: *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları 1990.
- Altundağ, Şinasi: *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi (1831-1841)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1945.
- Aydın, Mahir: "Bosna'dan Anadolu'ya Göçmek: Zor Yolculuk", *Balkan Savaşlarının 100. Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları 2013, s.138-154.
- : "Vidin Bulgarlarının Rusya'ya Göç Ettirilmeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 53 (1988), s. 67-79.
- : *Gümülcine Sancağı, 1879-1912*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2022.
- Bakar, Bülent: *Beyaz Ruslar: Esir Şehrin Misafirleri*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi 2012.
- Baş, Ahmet İlker: "Kırım Savaşı Sonrası Rusya'ya Bulgar Göçü", *Göç ve Kültürel Etkileşim*, ed. Mehmet Mehdi İlhan, Orhan Albayrak, İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları 2019, s. 179-206.
- Blumi, Isa: *Ottoman Refugees, 1878-1939 Migration in a Post-Imperial World*, London-New York: Bloomsbury Academic 2013.
- Buzpınar, Şit Tufan: "Lübnan (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 2003, s. 250-254.
- Decei, Aurel: "Dobruca", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, III, 1977, s. 628-643.
- Emecen, Feridun M.: "Yunus Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XLI-II, 2013, s. 608-610.
- Eren, Ahmet Cevat: *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul: Nurgök Matbaası 1966.
- Gülsoy, Ufuk: *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü 1993.
- Gündüz, Tufan: "Bosna'ya Dönen Boşnak Göçmenlerin Türkiye ve Türkler Hakkındaki Görüşleri", *Balkanlar ve Göç*, ed. Ali Fuat Örenç, İsmail Mangaltepe, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları 2013, s. 165-173.
- İpek, Nedim: "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI/1 (1991), s. 101-138.

- : *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1994.
- İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları Emir Şekib Arslan*, çev. Halit Özkan, Üçüncü Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları 2009.
- Karpat, Kemal H.: “Dobruca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 1994, s. 482-486.
- : *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları 2010.
- Kutluoğlu, Muhammet Hanefi: *The Egyptian Question, 1831-1841: The Expansionist Policy of Mehmet Ali, Pasha of Egypt, in Syria and Anatolia, and the Reaction of the Ottoman Government*, İstanbul: Eren Yayıncılık 1998.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: “Mürur Tezkiresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 2006, s. 60-61.
- Lejean, G.: *Ethnographie de la Turquie d'Europe/Ethnographie der europäischen Türkei*, Got-ha: Perthes 1861.
- McCarthy, Justin: *Ölüm ve Sürgün. Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, çev. Bilge Umar, Üçüncü Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi 1998.
- Orhonlu, Cengiz: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık 1987.
- Saydam, Abdullah: “Tanzimat Devrinde Dobrucada İskan Faaliyetleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VII/1 (1992), s. 199-209.
- Süleyman Ebuizzeddin: *İbrahim Bâşâ fî Suriye*, Beyrut 1929.
- Şemseddin Sami: *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm 1901.
- Şimşir, Bilal N.: *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1989.

EKLER

Ek 1

Osmanlı Döneminde Dobruca Ovası
(Kaynak: BOA, HRT. nr. 0044)

Ek 2

Tuna Vilayeti'nde Dobruca Ovası ve Çevre Şehirler
(Kaynak: BOA, HRT. nr. 021)

Ek 4

1845 Yılında Arap Göçmenlere Yapılan Yardımın Köylere Göre Dağılımı¹¹¹
(Kaynak: BOA, C.DH. nr. 79-3910)

İlbey Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş, para
1	Hınta	109,5	5.256
2	Şair	6	120
3	Kızılca	21,5	688
4	Alaf	7	70
29 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			6.134
Musa Bey Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş
1	Hınta	148	7.104
2	Şair	46	920
3	Kızılca	26, 1 ş	836
4	Alaf	16	160
5	Kiyah		797,30
34 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			9.817,30
Oğuzlar Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş
1	Hınta	78	3.744
2	Şair	22	440
3	Kızılca	16	512
4	Alaf	7	70
20 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			4.766
Aydın Bey Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş
1	Hınta	48	1.824
2	Şair	15	300
3	Kızılca	16	512
14 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			2.636

¹¹¹ Bu listede “Ş” harfi ile verilen ölçü, “Şinik”in kısaltmasıdır. O da 8 kilogram ölçüsündedir.

DOBRUCA'DA ARAP KÖYLERİ

Poyraz Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş
1	Hınta	63,5	3.048
2	Şair	10	200
3	Kızılca	22, 6 ş	728
4	Alaf	9	90
5	İnek-baha	1	180
39 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			4.246
Dokuz Ağaç Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş
1	Hınta	115	5.520
2	Şair	17	340
3	Kızılca	6	192
30 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			6.052
Çalmarça Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş
1	Hınta	88,5	4.248
2	Şair	5	100
3	Kızılca	19	608
4	İne-baha	1	168
37 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			5.223
Bayram Dede Karyesi			
Nr.	Verilen	Kile	Kuruş
1	Tohumluk Hınta	58,5	2.808
2	Yemelik Kızılca	7	224
3	İnek-baha	1	151
4	Alaf-baha	-	54
24 Göçmene Yapılan Yardımın Toplam Değeri			3.237